

Turán István:

A Kiskőrösi Evangélikus Közösség első tíz évének története az 1718-as újratelepítést követően

A török hódoltság és a várháborúk korának 150 esztendeje alatt a magyar protestáns hitújítás kiteljesedett, majd az ellenreformáció miatt némileg visszaszorult. Az Erdélyi Fejedelemség területén azonban európai szinten is egyedülálló szabadsággal rendelkeztek az egyes felekezetek: bevett vallásnak számított a római katolikus, evangélikus, református, és még a másutt tiltott unitárius irányzat is. A felszabadító háborúk végeztével, a 17. század végétől, azonban megkezdődött az új hatalom berendezkedése: a Habsburg-ház mindig is a római katolikus irányzatot követte, s egyetlen percig sem titkolták, hogy az új Magyarországon hasonló felfogást szeretnének érvényesíteni. A protestánsoknak, még a török időkben tapasztalt teljes visszaszorítása ekkor már a múlté, helyette inkább megpróbálkoztak az újhitűek elismerésével, de oly módon, hogy a számuk ne nőhessen tovább. A magát kedvezőbb helyzetben érző katolikus püspöki kar, és az új felekezetek előljáróinak megbékítése azonban meddő vállalkozásnak bizonyult.

A sorozatos konfliktusok okán I. Lipót magyar király volt az, aki egy 1681-es törvényében tételesen felsorolta azokat a helyeket, ahol a protestáns vallásgyakorlat és templomépítés engedélyezett, azzal a céllal, hogy a folyamatnak egy határt szabjon. Kis-Kőrös település itt még nem szerepelhetett, hiszen az újratelepítés csak 1718-ban történt meg. III. Károly uralkodása (1711—40) alatt már nyilvánvalóvá vált, hogy a katolikus-protestáns ellentéteket rendezni kell, a király majd 1731-ben fogja kiadni a '*Carolina resolutio*' című rendeletet, melyben erre tett kísérletet, elsősorban a római katolikus egyház javára. Az ehhez vezető út természetesen nem volt kiköveztve, számos tárgyalás és egyeztetés zajlott az 1720-as évek során a felekezetek képviselőivel, többnyire eredménytelenül. 1721 márciusában Pesten megkezdte a működést a vallásügyi tanácskozás, melynek a feladata lett volna a felek megbékítése és a vallásügy rendezése, de a nyílt szembenállás és ellenségeskedés miatt az uralkodó végül kénytelen volt felosztatni a testületet augusztus hónapban. 1723-ban aztán visszaállította a bizottság előtti állapotokat, s az sem véletlen, hogy ezek után a kérdést csak nyolc évvel később, a már fent említett *rendeleti úton* döntötte el.¹

Ebben a pattanásig feszült helyzetben hozták létre egyházukat az akkor még legfeljebb 1.000 fős lakossággal rendelkező Kis-Kőrös evangélikusai 1720-ban, Tóth Pál községi bírósági idejében. Az ide érkező szlovákság szinte kivétel nélkül a vallás lutheri irányzatát követte, tehették ezt azért, mert a terület földbirtokosai, a Wattay-család pomázi ága is ehhez a felekezethez

tartozott, a betelepülők pedig szabad vallásgyakorlás biztosításában reménykedtek, nem alaptalanul. Ugyanebben az évben meghívták lelkésznek² *Bartholomeidész Ádámot*, tanítónak pedig Szabatka Györgyöt. Pár évre rá, 1723-24-ben fából felépítették templomukat, ami inkább csak imaháznak volt mondható,³ a hitélet kiteljesedése azonban nem tarthatott sokáig.

Az 1723-után megerősödő protestánsellenes birodalmi egyházpolitika 1726-ban került szembe a kiskőrösiekkel, mégpedig a vármegyei közgyűlésben. *Barbácsy Ferenc*, a kalocsai érsekség vikáriusa⁴ ugyanis a május 13-ai ülésen vizsgálatot kezdeményezett, tudniillik a vármegye állapítsa meg, hogy a templom⁵ a pesti tanácskozás (a korábban említett 1721-es) előtt, vagy azt követően épült. Abban az esetben, ha az utóbbi, akkor a törvény értelmében be kell zárni.⁶ *Tarkó Mihály* szolgabíró bizottsággal szállt ki a helyszínre, s miután megvizsgálták a dolgot, a templomocskát lezárták és lepecsételték.⁷

A község lakói ezzel egyet nem értvén a rendelkezést nem tartották meg. Augusztus hónapban az érseki vikárius már arról számolt be a gyűlésben, hogy a pecsétet feltörték, a zárat felfeszítették, és a templomot ugyanúgy használják. Érvelése szerint, mivel megsértették a királyt, az egyházat, a Helytartótanácsot, ezért javasolta, hogy az épületet rombolják földig! A közgyűlésen erről határozat született, s bár szeptember hónapban Meskó Sándor tisztviselő javasolta az ügy mellőzését, mivel a vármegye még nem tárgyalta Kis-Kőrös földesurával.

A kétségbeesett kis-kőrösi lutheránus hívek egy levélben személyesen az uralkodóhoz fordultak kifogással, amiért Barbácsy Ferenc a vármegye segítségével⁸ le akarja romboltatni a templomukat. A további leírásban szerepel, hogy szorgalmas adózók, valamint a beszállásokból is kiveszik a részüket, így nem tartják jogosnak egyszerű, díszítéstől mentes imaházuk (nem a *templum*, hanem az *oratorium* szót használják) elpusztítását, melyet azért emeltek, mert korábban csak egy magánháznál tudtak összegyűlni istentiszteletre. A kifogásokat a helytartóság elutasította, a korábbi ítéletet a vallásügyi törvényre hivatkozva fenntartotta.⁹

Tarkó Mihály szolgabíró és Dobossy Ferenc esküdt 1728. október havában elindult végrehajtani a helytartótanács által is ellenjegyzett határozatot.¹⁰ Először Kalocsára érkeztek meg, ahol embereket szedtek össze, hogy segítsenek a bontásban, innen pedig Akasztóra mentek, majd Kiskőrösre, ahova végül csak a vármegye emberei jöttek át. A felháborodott lakosok közül 5-600 ember gyűlt össze, nekik olvasták fel szlovákul a vármegye és a helytartótanács rendeleteit. A dühös tömeg nem fogadta kitörő lelkesedéssel az elhangzottakat, sőt, miután kisvártatva megérkezett a szolgabíró 300 embere, kaszákkal és baltákkal támadtak ellenük! A halálos áldozatot is követelő lázadás elkerülése végett Tarkó Mihály visszarendelte embereit, Dobossy maga pedig „szaladó formán” elhagyta a községet.¹¹

A nem mindennapi esemény után a következő évben a vármegyei közgyűlés a parasztlázadásra emlékeztető csetepaté miatt a törvényszéken feljelentette a kis-kőrösi bírót és esküdttársait, mivel nem akadályozták meg a feldühödött tömeget.¹² Erre reagálva a Helytartótanács Pozsonyban, 1730. május 18-án kihirdette az ítéletet. *„Az uralkodó május 11-i keltezéssel kiadott rendelete alapján a főbűnösöket, tehát 13 férfit és egy nőt, akik elmenekültek, összeírják, és személyleírásukat az egész ország területén közzéteszik. Ami pedig a bírót és az esküdteket illeti, kivéve azokat, akik a szolgabíró védelmezték, az ő büntetésük 150 botütés, mégpedig úgy, hogy a pesti piactéren három különböző napon fejenként 50—50 botütést mérjen rájuk a pandúr. A főbűnösöket, tehát Tóth (Tooth) Pétert, Cserni Jánost, Rácز Jánost és Jablonszky Györgyöt a halálbüntetés alól felmentik, helyette 2 évig a pesti rokkant katonák házának építésén kell dolgozniuk. Pálincás Sámuel és Tirpák (Trpák) Mátyás pedig, akik már több mint egy éve börtönben vannak, fél évig dolgozzanak ott. A lakosok közös büntetéséül 300 forintot fizessenek, vallásukat ne gyakorolhassák, és prédikátorukat űzzék el. A falusi asszonyok közül vizsgálat után kettőt vagy hármat válasszanak ki, akik a mondott zavargásnak leginkább részesei voltak és büntetésül a pandúr 50—50-et üssön rájuk korbáccsal és puszta kézzel.”*¹³

Leska Istvántól evangélikus lelkész művéből tudjuk,¹⁴ hogy erre végül 1730-ban¹⁵ sor is került, valamint a templomot egy éjszaka folyamán elpusztították: *„Az akkori evangélikusokat a nyilvános istenszolgálatról eltiltották, Isten temploma, illetve az imádság háza szétromboltatott és a földdel egyenlő lett. Ők pedig, ha Isten ígését akarták hallani, vagy az Úr szent vacsorájával élni, 3 vagy 4 mérföldre, Dunaegyházára, vagy Apostagra kellett menniük. Szentkeresztységben és más szolgáltatásokban a katolikus lelkészek részesítették őket, előbb az akasztóiak, majd a keceliek, végül a kiskőrösi.”*¹⁶

1733-ban ugyanis a Helytartótanács újabb határozatot hozott a vallásgyakorlás tilalmáról, valamint egy katolikus pap beiktatásáról. Ő lett *Klinovszky Mátyás*, Kis-Kőrös első plébánosa, akit végül csak 1769-ben iktattak be hivatalába.¹⁷ Evangélikus lelkésze a községnek nem lehetett, Bartholomeidész Ádámot elűzték, előbb Bényére, majd Pilisre került.¹⁸ Az 1781-es II. József féle vallási türelmi rendeletig a kiskőrösi lutheránusok a kalocsai érsekség gyámsága alá kerültek. Nem véletlenül emlegették a protestánsok a „kalapos királyt” sokáig boldog emlékezetüként, a gyámság évtizedei ugyanis nem múltak el konfliktusok nélkül.

A fent bemutatott kis-kőrösi eset jól példázza a 18. század vallási konfliktusait, emellett azonban a helyi jobbágyok „lázáda” mindenképpen figyelemre méltó esemény.¹⁹ Összegzésként kijelenthetjük, hogy a templom lerombolása az országos egyházpolitika szellemiségében történt, a vármegyei közgyűlés valamint a Helytartótanács ebben nem tért el a gyakorlattól. A kalocsai érsek Kiskőrösön nem rendelkezett semmilyen közvetlen beavatkozási

jogkörrel ebben az ügyben, az tehát, hogy az ő hajdúi vettek volna részt a bontásban, nem valószínűsíthető, inkább arról van szó, hogy a környék katolikus településeiről toborzott lakosok adták a csapat létszámát. Ellenben *Barbácsy Ferenc* érseki vikárius nevét, aki az egész folyamatot elindította és végig a rombolást szorgalmazta, bizonyára jó időre megjegyezték maguknak az evangélikus hívek, nem éppen pozitív értelemben.

Csupán a közös jellemzők okán jegyezzük meg, hogy III. Károly lányának, Mária Terézia uralkodásának idejében jóval több protestáns templom esett áldozatul a harcias ellenreformációs elánnak! Nem kell messzire mennünk, hogy hasonló esettel találkozzunk. A szomszédos Soltvadkerten 1747-ben építettek imaházat a helyi evangélikusok, a mai református templom helyén. *„A vallásos elfogultság megirigyelte tőlük és a Patatits nevű²⁰ kalocsai püspök 1748. április 26-án a még teljesen nem is kész imaházat és iskolát Keczel és Akasztóról toborozott gyűlevész haddal, egy pesti szolgabíró vezényletével, a földesurasság legnagyobb sajnálatára és vadkerti alattvalóinak legbensőbb szomorúságára lerombolta és elpusztította.”²¹*

Felhasznált irodalom:

BOROSY András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái 1712—40, V. kötet, Pest Megyei Levéltár, 1994.

BOROSY András - Kiss Anita - Szabó Attila: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok III. 1717-1730 - Pest Megyei Levéltári Füzetek 35. Budapest, 2003.

BOROSY András - Kiss Anita: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok IV. 1731-1740 - Pest Megyei Levéltári Füzetek 36. Budapest, 2004.

BOROSY András-Kisfaludy Katalin: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1712-40, IV. kötet. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1993.

<http://www.hungaricana.hu> 2016-11-15.

LESKA István: Kiskőrös városkának és egyházának rövid története, gépelt irat. Az eredeti 1810-es szlovák nyelvű szöveg magyar nyelvű gépelt változata, fordította: Kováts Györgyné.

PETŐFI SÁNDOR VÁROSI KÖNYVTÁR, Kiskőrös, Helytörténeti Gyűjtemény.

PÓTÓ János: Egyháztörténeti adattár 1711—1890, In: História, 1983. 05. Forrás: <http://www.tankonyvtar.hu> 2016-11-16.

VÁSÁRHELYI Pál - Kruttschnitt Antal: Isten zárandokai, a soltvadkertű protestáns két testvéregyház hőskorának története, Kiadja Belohorszky Lajos, Soltvadkert, 1937

¹Póto János: Egyháztörténeti adattár 1711—1890, In: História, 1983. 05. Forrás: <http://www.tankonyvtar.hu>.

²Már 1718-ban is volt két „rektoruk” Batuz János és Szirmay Mátyás, ezt Klinovszky Mátyás, az első katolikus plébános írta az érseknek 1769-ben. A latinul írt levél másolata a kiskőrösi Petőfi Sándor Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményében található.

³A későbbiekben a vármegyei forrásoknál is használják a templom és imaház szavakat is. Leska István: Kiskőrös városkának és egyházának rövid története, gépelt irat, 4-5. o. Az eredeti 1810-es szlovák nyelvű szöveg magyar nyelvű gépelt változata, fordította: Kováts Györgyné.

⁴Eredetiben: Franciscus Barbacsy, qua Dioecesis Colocensis Vicarius: a teológia doktora, Boldogságos Szűzről nevezett ábrahámi apát, egyszersmind kalocsai általános helynök és váradai kanonok, 1720-tól. A kalocsai érsek ebben az időben (1710—32) Csáky Imre bíboros, aki az érseki tiszt mellett nagyváradi püspök is volt. Mindkét székhelyén kevés időt töltött, mivel hiányoztak az érseki intézmények. Az ő bizalmasa volt Barbácsy Ferenc mind Nagyváradon, mind Kalocsán.

⁵Templum augustanae confessioni = Ágostai hitvallású templom.

⁶Borosy András-Kisfaludy Katalin: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1712-40, IV. kötet. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1993. 1805. ügyszámom.

⁷Uo. 1726. június 15-16. 1882. ügyszámom.

⁸Személyesen említik Barbácsy Ferenc érseki vikárius nevét, tehát tudták, hogy ő indította a vizsgálatot.

⁹Uo.

¹⁰Uo. 2459. ügyszámom. Templum helyett oratorium (imaház).

¹¹Uo. 2478. ügyszámom.

¹²A korszakban gyakori volt, hogy a felelősségre vonás során a bírót is büntették, hiszen az ő feladata volt a településen a törvények betartatása. Ha elmulasztotta, ő is bűnösnek minősült.

¹³Uo. 2691 és 2881. ügyszámokon.

¹⁴Valamint egy 1733-ból származó vármegyei leírás is megerősíti: „Kiskőrös (Kiss Körös) — evangélikusok lakják, viszont a helytartótanács rendelkezése szerint prédikátorukat és iskolamesterüket elmozdították és imaházukat lerombolták.” Forrás: Borosy András - Kiss Anita: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak

regesztái. Közigazgatási és politikai iratok IV. 1731-1740 - Pest Megyei Levéltári Füzetek 36. (Budapest, 2004), 63. o.

¹⁵ A helyi evangélikus egyház múltját bemutató 1975-ös rövid összegzés a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár adataira hivatkozva azt is tudni véli, hogy a tette 1730. május 22-én került sor, s a vármegyei felügyelők mellett az érseki megbízottak is jelen voltak. Mivel a forrásmegjelölés erősen hiányos, ennek eredetijét ellenőrizni nem tudtuk.

¹⁶Leska i. m. 5. o.

¹⁷Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái 1712—40, V. kötet, PML, 1994, 3696. ügyszámon (továbbiakban: Borosy, 1994).

¹⁸Leska, i. m. 5. o.

¹⁹1733-ban a közgyűlés azért nem küldött katonaságot Szentmártonkátára hasonló ügyben, „mert újra megtörténhet az, ami Kis-Körösön.” In: Borosy, 1994, 3140. ügyszámon.

²⁰Patachich Gábor kalocsai érsek, ő azonban csak haláláig 1745-ig töltötte be a posztot, utóda Csáky Miklós (1747—51) volt.

²¹Vásárhelyi Pál - Kruttschnitt Antal: Isten zarándokai, a soltvadkerti protestáns két testvéregyház hőskorának története, Kiadja Belohorszky Lajos, 1937. 4. o.